

Fitxa per la Nules-pèdia / Museu de memòria oral

Nom/Cognom	José Ferrando Almela, "Pepe Mitger"
Data de naixement	Dilluns 19 de setembre de 1921
Títol	<i>Pepe Mitger, testimonis de la vida vora el front de Guerra</i>
Categories	Guerra civil, història, postguerra, estraperlo, etnologia, agricultura, taronja
Data i lloc de l'entrevista	Dimecres 17 d'octubre de 2018, casa de l'entrevistat
Equip entrevistador	Etnograma (Laura Yustas, Nelo Vilar)
Link	https://www.youtube.com/watch?v=COz4yvgdLml
Extracte	https://www.youtube.com/watch?v=u64esr2XvgY&feature=youtu.be

Sinopsi: José Ferrando, "Pepe Mitger" (1921), antic maquinista en un motor de reg, és un testimoni sorprenent dels fets de la Guerra Civil a Nules i de la vida diària en un front de guerra, incloent el comerç de la taronja, l'estraperlo i els llargs anys de mili en el temps de la II Guerra Mundial.

Resum / Transcripció:

Quedem amb José Ferrando Almela, "Pepe Mitger" (1921), a la Caixa, i anem amb bon pas fins a sa casa per a fer esta entrevista. José acaba de complir 97 anys i està en plena forma, és un home simpàtic i loquaç. Ens explica que la seua família és de Nules de tota la vida. Ell és de dretes, ens diu, però "prou pacífic". Ens parla de la Guerra Civil, que recorda molt bé. Conta que a son pare se'l van emportar del motor lligat de mans. En aquell moment la vida d'una persona no tenia gens de valor; se'l van emportar a ell, a Batiste Cabanells, que vivia a la plaça... S'emportaren a cinc persones a Castelló. Amb facilitat tiraven els homes a la *cuneta*, ell mateix en va veure de morts. Pepe tenia 15 anys quan va començar la contesa i ha vist moltes coses així.

En eixos anys ell ja treballava i, entre risses, ens explica que abans s'anava a treballar molt prompte i ara pareix que no es va mai. Ara, diu, hi ha qui als 50 anys encara està estudiant. Abans si el mestre els renyia després els pares els pegaven perquè "alguna cosa haurien fet", ara els pares s'encaren amb els mestres demanant raons quan reganyen els xiquets.

Ens conta que ell també ha arribat a casa a les cinc del matí, però arribava intentant no fer soroll i ja estaven esperant-lo per anar-se'n a treballar.

La seua família tenia terres i treballava llaurant, però a banda l'ofici familiar era maquinista de motor: traure l'aigua. Ell estava en un motor ara desaparegut, en la Rambleta, que ara són fàbriques.

Va conèixer la dictadura de Primo de Rivera, la proclamació de la II República... Ens conta que la dona que portava la bandera durant la Proclamació era una dona casada però molt *templada*. Ens diu que ara es veuen dones nuetes i no es fa cas, però aleshores veure una lligacama era tot un esdeveniment. Durant la Proclamació aquella dona portava mig pit fora [com l'al·legoria de la Revolució Francesa] i una banda creuada en la que descansava parcialment el pes de la bandera. Portava també un *gorro frigio* roig [el *gorro frigio* es va convertir en símbol de la llibertat i el republicanisme durant la Revolució Francesa]. Esta desfilada va arribar fins a la plaça i va ser el dia de la Proclamació, és a dir, el 14 d'abril de 1931. De l'antiga seu de l'Ajuntament es va traure el retrat d'Alfons XIII i es va llançar al carrer. Després anaren a posar una *placa* de [Fernando Gasset](#) i una altra de màrtirs de la [Sublevació de Jaca](#) [1930]: els capitans [Fermín] Galán [Rodríguez] i [Ángel] García Hernández. Pensa que aquells eren un poc *cap-volats* per haver-se'n anat cap a Saragossa només amb una guarnició d'un mil persones. Allí l'exercit tenia molta força i els van afusellar [5 min.].

Ens conta que el cos de [Bonaventura] [Durruti](#) [Lleó, 14 de juliol de 1896 - Madrid, 20 de novembre de 1936] va passar per Nules amb una columna d'un centenar de cotxes, en el seu trasllat des de Madrid cap a Barcelona [on està enterrat]. El mataren en Madrid al principi de la Guerra.

Ens explica que l'últim *parte* de Guerra, quan ells ja estaven a l'altre costat [al *bando* franquista] va ser: "Frente Levante, nuestras fuerzas han roto el frente en Nules conquistando l'Horta Nova, Les Paletjanes y la Font de la Salut". La Font de la Salut era una sènia amb aigua molt bona, perquè no hi havia detergents ni res, que treia l'aigua amb càneters. Fins ahí arribaven les forces, a on estan els fortins. Eixos fortins els van fer arrel d'eixe combat. Ens explica que segurament ja no tenien intenció d'atacar cap a València perquè la Guerra estava molt avançada i acabaria prompte. Ahí va durar dos dies el combat. Diu que va ser com una mascletà, però en comptes de amb coets era amb bombes, amb l'aviació franquista. La segona línia de foc la portava fins a Vilavella. No eren bombes grosses, ens explica, sinó més menudetes. L'esquadra també venia de Castelló, ja territori franquista, i des d'allí bombardejaven Nules també. La majoria dels que van morir en eixos moments eren mallorquins (del *bando* franquista). Molts dels soldats valencians es van salvar perquè el fang de les marjals i de les pluges va deixar inútils molts *tanques*¹. De nou tanques que hi havia a la

¹ Hem trobat algunes dades relacionades amb esta anècdota. Expliquen com l'operació de novembre de 1938 sobre Nules va ser un desastre per ambdós *bandos* per causa de les pluges i perquè sent una zona de marjal amb gran quantitat de sènies els tanques no podien avançar. Font:

<http://www.cazarabet.com/conversacon/fichas/olvidada.htm>

platja només en van eixir dos, la resta van quedar inutilitzats allí. Ens explica que hi havia un tanque que es va quedar allí perquè la panxa estava en alt i les cadenes no arribaven a terra. També ens explica que quan passaven els tanques retiraven una part dels cadàvers, però els que quedaven en mig de les línies es quedaven allí. Ens parla d'un tanque al pont de la Serraleta: una ametralladora *es feia* a tots els de darrere del tanque. D'eixos n'hi havia muntonades. Els ponts havien sigut minats, ens parla del pont de Vilavella, el que va a Artana, que el van minar al mateix temps que el campanar. Els ponts i el campanar els van volar els artificiers de l'exèrcit.

Després estaven els bombardejos, els projectils... Les portes del poble van desaparèixer totes, estaven al front. Els soldats dormien en refugis formats per dos portes col·locades una sobre l'altra en forma de triangle, i damunt posaven terra. Tot eren trinxeres d'evacuació. Quan s'arriba al pont de la via, a la dreta encara hi ha un forat pel que es passava a la línia d'evacuació que anava al front **[10 min.]**. Conta que tenia una finqueta prop de la línia i que els van tallar set tires fins al filat [o alambrada], a ells i a tots.

Quan va acabar tot, diu que van posar un rètol en què posava: "Aquí estava Nules". Compara els bombardejos de Nules amb els de Guernica, més coneguts, però no més greus que els de Nules. Allí va ser abans, però els bombardejos de Nules van ser molt pitjors. En eixe moment el pitjor que podia passar és que es parara el front a un poble, com va passar a Nules, perquè per exemple els soldats anaven tocant les parets i si n'hi havia una més *fofa* picaven per si havia alguna cosa amagada. Al final *estava tot minat*.

El poble estava buit i ells estaven en la Mar. Aleshores allí només hi havia unes quantes casetes davant, darrere no hi havia res. Ens conta una anècdota: el dia 8 de juliol, quan es va *agarrar* Nules, hi havia un *cabo* que estava dinant amb ells; sobre les dos i mitja o les tres de la vesprada va passar un grup de 30 ó 40 soldats i el van avisar que s'estaven retirant. Darrere anaven tots. Se'n van anar a la Llosa a esperar, i allí estaven les fortificacions fetes. Els *nacionals* van passar *a poqueta de nit*, es van parar al barranc i ja van fer trinxeres. Aquells, com que van veure que estos no passaven més avant, van tornar arrere i es van instal·lar al barranc del Torrent, allí van fer trinxeres fins al Caminàs i es van passar a esta banda.

En arribar els nacionals la gent que hi havia pel camp es van passar cap amunt. Diu que va tindre la sort que hi havia un tinent que li deien Bono. En arribar els que anomenaven "de recuperació", si hi havia una *maleza* la metrallaven per si hi havia gent amagada. Al camí de les Palmeretes hi havia uns a qui deien "els Peris" que Antoniet, el major, que estava servint, estava amagat, i també un tinent de la part roja. Però els van trobar, i el dia 4 de juliol els afusellaren en Sagunt. Al cementeri es poden veure les làpides. **[15 min.]** Conta d'un altre militar de Nules que anava en un batalló de *moros* i va anar de combat en combat, i que va haver de morir al seu poble. Al motor de Cantalobos hi havia un tambor de *moros*, en el poble no hi havia ningú, només estaven els de la línia, i en cas de necessitat aquells venien cap ací. Al motor de Santa Teresa estaven els mallorquins. Conta que els soldats estaven un mes en la trinxera i després als de darrere els passaven davant. I que quan va vindre el combat fort, no era per adelantar, només era un simulacre per a que llevaren forces de l'Ebre. El que més buscaven els tanques eren els nius de metralladores, que eren els que feien més faena. Diu que ahí en van caure molts, i que van fer cap fins al camí Cabeçol. Conta que ell va veure fer els fortins, que anava gent civil obligada a ajudar a fer-los. A l'ampliació de la carretera en van fer desaparèixer dos que n'hi havia al camí Sant Josep. Es feien amb les llambordes o *adoquins* de

les voreres i els blocs del carrer Major (al carrer Sant Ramon encara es pot veure un fragment de l'antic paviment).

Li preguntem com s'abastien en eixos anys tan durs, i ens diu que ací no es va patir, a les capitals sí, però al camp se semblava molt. Entre els pobles es feien canvis: oli d'Artana per tants quilos d'arròs, per exemple. Es menjava molt d'arròs i molts moniatos. Ens parla d'un home que, per ser del règim, el van fer capità de carabiners. Un altre que no sabia fer l'ò amb un canut, tinent. Diu que a Cartagena, de sergent per amunt, els mataren a tots. No hi havia professionals. **[20 min.]** Ens conta que al Segre van obrir el pantà de Tremp i la corrent es va endur a tot un cos de carabiners.

Mili i II Guerra Mundial

Pensa que ara estem quasi igual que aleshores, i tem una guerra. Diu preferir l'exèrcit obligat, i ens parla dels tres anys i mig de mili que va fer, perquè estava la Guerra Mundial. On estava ell, en Maó (Menorca), els antiaeris atacaven tots els avions que no eren espanyols: recorda es va tombar un trimotor alemany i una "[Fortalesa Voladora](#)" [un bombarder pesat quadrimotor dels aliats, en la Segona Guerra Mundial]. Però si ell va estar tres anys i mig, pitjor va ser la sort d'aquells de l'anomenada Quinta del Biberón, que van fer la guerra; les quintes de l'any 36 al 42 van servir junts. Pepe era "ingeniero", dels que portaven la torreta de comunicacions en la insígnia (els artillers portaven una bomba). Conta que un dia a les dos del matí, reben una telefonada, i ell temia que haguérem entrat en la guerra, però no era això: es tractava d'una esquadra italiana que volia entregar-se als aliats. Ens parla de les instal·lacions militars pràcticament inexpugnables, de Villacarlos [des de 1985 s'anomena oficialment [Es Castell](#)] i de l'hospital militar que estava al centre de la illa, a dos quilòmetres de Maó. **[25 min.]** A la illa cabien 40 esquadres, i atracava el [creuer pesat italià Atilio Regolo](#). Hi havia tanta gent que no els deixaven eixir tots els dies, perquè hi havia baralles, especialment a les cases de prostitució. Els van posar en torns, de manera que només eixien un dia de cada cinc. A l'entregar-se Itàlia als aliats, avions alemanys [van tombar el cuirassat Roma](#), en un episodi molt dramàtic de la II Guerra Mundial.

D'allí els van passar a Mallorca, i d'ahí a Eivissa, a l'illa Tagomago, on només hi havia la farera i l'home i cinc soldats entre els que es trobava ell. Pepe s'ocupava del morse.

En guerra, el motor de reg en què treballava no va parar, allí anaven les cubes per a les cuines. També funcionava el motor de Santa Teresa i el del Progrés, però cap altre més.

Més avant ell anava amb dos xofers, un d'Artana anomenat Rafael Cervantes, que tenia un germà al motor de Santa Cristina. Ens parla d'una persona que anava amb l'estat major "més pirata que un dimoni", i passaren per un lloc li va dir: "En este olivar, quan vam agarrar Teruel, de sargento per amunt els vam matar a tots. A mi no m'ho han contat, jo era motoriste de l'estat major". I animalades com eixa se'n van fer la gana, diu, de vegades per deutes personals, s'aprofitava l'ocasió.

Quant als estudis, diu que anaven poquets a estudiar, i si no valien directament a treballar al camp o a on fóra. Aleshores s'acabava l'escola però anaven a molts "repassos". Ell anava a don Joaquín, a don Antonio o a doña Pasquala, que era on està la música; **[30 min.]** ahí hi havia escola dalt i baix. I a la vora, que estan els capellans, era el quarter de la guàrdia civil. I durant la Guerra l'església era garatge, la capella de la Sang era economat, el Convent feia de presó i estaven els caps de milícies. Parlant de després de guerra, conta que passaven cotxes que

carregaven els empresonats i els feien desaparèixer. Disculpa a Franco, que diu que d'això no sabia res, i ens parla de les tres ocasions en què el va veure: la primera vegada a la Vall d'Uixó, en què va estar tot el dia a la fàbrica de Segarra; la segona baix de Castelló, anant a la mar a l'esquerra, en un local que hi ha de l'Estat; i després passant per la carretera en cotxe.

Per ací també va passar el rei, ja en democràcia, que va fer una visita a la Nulexport. Sent príncep, estant a Saragossa, va fer la primera visita. El va posar Franco en compte de son pare. El rei actual també ha estat estudiant a l'acadèmia de Saragossa.

Sobre el seu treball, diu que en temps de guerra va anar d'ajudant tres anys en camions per a Manuel Usó Capella, amb un tal Llidó, d'Artana, ja major. Després n'hi havia un altre que li deien Severino, i finalment el tal Cervantes. Van voler donar-li carnet però a ell no li agradava la faena. Conta que va tindre tres o quatre contratemps, quasi tots anant a Saragossa. Al primer viatge que hi feia, carregats de taronges a orri en camions Chevrolets, prop de Sant Mateu hi havia una caravana de camions de la 88a divisió. S'aparten per a que passaren i un de tants els *pega castanya*; aquell agafa la pistola i se'n va cara a ells, toca el cristall, agafa al xofer de la pitera i Pepe, que era un *xiquelo* no sabia si fugir o no. **[35 min.]** Afortunadament el van parar els altres soldats i el van culpar a ell, que era l'únic que havia tocat el camió. Diu que van arreglar el desperfecte amb palla i fil d'aram i van seguir. Un altre incident: en un altre viatge portaven un soldat, perquè les comunicacions entre ciutats eren difícils. En algun moment es va adormir el conductor i el camió va eixir recte; van rodar per un barranc, ells van ser expulsats i del camió "la peça més gran, les rodes". Al matí, en una casa d'uns peons camineros, van veure senyal: Alcañiz 22 km.

Però la més greu va ser la d'Onda: anaven els tres camions a carregar en algun lloc, Onda amunt. Arribant allí hi havia un grup de xiquets, fan prova de passar però no en passa cap, i una xiqueta que no ho havia vist *s'atraca*; en un desviament que deia "Ribesalbes". La van partir pel mig. Això era recent la guerra acabada.

En un altre viatge, anant per Barraques, tot nevat, va veure una roda i resulta que era d'ells, perquè portaven doble roda darrere. El camió va tombar i va anar un tram a rastre. En un altre estaven al magatzem d'Algemesí i anaven a un poble que es deia Benimuslem; en això, una camioneta d'un carnisser no els deixava passar. En una ocasió els s'hi posa davant i frena, i li van *pegar castanya*. Continuen i havien de carregar taronges a vora carretera. Estant allí apareix la furgona del carnisser, tirant fum, i baixa el conductor amb una manilla de moure i se'n va cap a ell. Com el va vore xiquet per a ser camioner, se'n va entrar a l'hort a pel conductor, però els que estaven allí el van aplacar: **[40 min.]** "-Me cague en l'hòstia que t'he de matar!".

Pepe va dir: "-Açò no és pa mi!". I va entrar al motor de la Rambleta. Ahí ha estat *una tira d'anys*, fins que es va jubilar. Eren llargues jornades, es dormia més que es volia.

Li preguntem si el comerç de la taronja va parar en guerra. Aleshores volien taronges bones per Alemanya. Carregaven taronges a orri. Manolo Molés, el periodista taurí de les Alqueries, era cunyat del Bassero, i li tirava els cabassos per al camió. Al camí Fandos tenia una finca de 10 fanecades de la dona (filla del Bassero) vora carretera. *Manolo el de l'Oli*, li deien. El comerç de la taronja diu que era important per a pagar deutes [era una importantíssima font de divises, tant per a la República com per al franquisme]. Conta que també hi havia molta picaresca: ficaven les taronges bones baix perquè dalt de Castelló hi havia control. Treien el tendal, veien el rebuig, que anava per a Saragossa, però baix anava el més bo. Diu que té

moltes històries de l'estraperlo; per exemple, conta que a la Puebla de Híjar [Terol] hi havia una farinera on costava 90 pessetes el sac de 100 quilos. A la fàbrica en donaven 100, però ficaven la *madera* [els caixons] damunt de la farina i la duïen cap ací. Ací valia 500 pessetes, que aleshores eren molts diners. Diu que amb 7.000 pessetes, per exemple, tenies *una senyora casa*. Però els jornals estaven molt barats, diu que t'enduïes un duro a València i passaves un bon dia.

Diu que conserva diners de la República, que van deixar de tindre valor. Per a canviar-los havies d'anar al Banc d'Espanya, a València. **[45 min.]** Hi havia bitllets de 25, 50, 200, 500 i 1.000 pessetes.

Son pare ja era major per a fer la guerra. Tenia un germà 12 anys més jove, que va morir en fa 14. Es va casar als 30 amb una xica de 22, que va faltar fa 10 anys. Pepe té la sort de tindre eixa bona salut envejable. No vol anar a cap residència.

Li preguntem com recorda la gelada de 1946, en què es van segar els horts per baix. Pepe recorda aquella nevada del dia de Sant Antoni, el 17 de gener de 1946. Feia 10 ó 12 dies que havia vingut de la mili, després de tres anys i mig. Diu que ací no es va patir fam, que la gelada va ajudar a que la gent es decidira a arrancar. La gent va sembrar molt i les collites valien molt: d'una fanecada de moniatos es treïen 3.000 pessetes, i una fanecada valia sis o set-centes pessetes. Beltrán comprava tots els moniatos, les dones els tallaven i els deixaven assecar estesos en safates. La gelada va vindre bé. Diu també que la gelada del 54 va fer més mal; les taronges entonces estarien a 50 pessetes l'arrova. Aleshores va ajudar molt [Juan Domingo] [Perón](#) [1895-1974] des d'Argentina, perquè vam estar 10 anys bloquejats en què ací no entrava res. Aquell va enviar molts vaixells de farina cap ací i va matar la fam. Pepe diu que a sa casa no es va patir. Només es va patir quan es va agafar Barcelona; en aquell moment ell va passar l'Ebre en barca: tres barques sobre una plataforma, venia un cable de part a part que les aguantava, i així travessaven els carros i alguns camions. **[50 min.]** També feien ponts de barca, però quan *eixia l'Ebro valent anaven a fer la mà les barques*. Conta que en una ocasió van eixir de casa Llop, que era un panader, carregat amb 3.500 quilos de pa, una tira de camions, per abastir a les tropes de Franco, que menjaven molt bé.

A Pepe li agrada llegir, més que vore la tele. Després de dinar va a fer la partideta a la Caixa, fins a mitjan vesprada, i si fan bous els veu en la tele.

Ens conta també que, per circumstàncies, hui és el soci de la Caixa més vell, que el van fer soci als onze anys, l'any 32, potser perquè feia falta gent per algun motiu, amb altres tres del carrer. Va nàixer en la segon casa del carrer de la Mare de Déu del Roser, en el número 10 de l'antic carrer "de la Botera".

Acaba dient-nos que a ell no li han contat res...

Pepe Mitger és un testimoni lúcid dels pitjors anys de la Història d'Espanya: la guerra i la postguerra viscudes en una posició tristament privilegiada, incloent el comerç de la taronja en plena guerra i l'estraperlo dels anys posteriors. Potser siguen els 97 anys més lúcids que hem conegut, i també una de les persones més generoses, amb més ganes de col·laborar, amb qui hem tingut la sort de trobar-nos.